

УДК 81'25/[81'255.2+81'255.4]

МЕТОДОЛОГІЯ ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ ПЕРЕКЛАДАЧА: ІНСТРУМЕНТАРІЙ ТЕОРІЇ КОНТЕКСТІВ

Мазур О. В.

Статтю присвячено одному з інструментів загальної методології дослідження творчої особистості перекладача – теорії контекстів. Авторка розглядає контексти особистості, реальної дійсності і культурний контекст. Також наводиться перелік наявних перекладознавчих методів дослідження творчої особистості перекладача та робляться висновки про контекстну обумовленість діяльності та творчого методу перекладача.

Ключові слова: переклад, художній переклад, контекст, теорія контекстів, творча особистість перекладача.

Статья посвящена одному из инструментов общей методологии исследования творческой личности переводчика – теории контекстов. Автор рассматривает контексты личности, реальной действительности и культурный контекст. Также приводится перечень имеющихся переводоведческих методов исследования творческой личности переводчика и делаются выводы о контекстной обусловленности деятельности и творческого метода переводчика.

Ключевые слова: перевод, художественный перевод, контекст, теория контекстов, творческая личность переводчика.

The paper is dedicated to one of the instruments within the philosophy of the interpreter's artistic personality studies – the context theory. The author considers personality, reality and culture contexts. The methods of the interpreter's artistic personality studies disposable for contemporary translation studies are also listed as well as it is derived that the interpreter's activity and creative method are predetermined by the aforementioned contexts.

Key words: translation, artistic translation, context, context theory, interpreter's artistic personality.

Сучасне українське перекладознавство дедалі виразніше усвідомлює роль творчої особистості у перекладі, адже вивчення творчої лабораторії майстрів-попередників може стати справжньою школою для їх послідовників.

За останні роки помітними зрушеннями у дослідженні цього питання стали кандидатські дисертації В. Савчин "Новаторство Миколи Лукаша в історії українського художнього перекладу", Г. Косів "Перекладацький метод Віри Річ як інтерпретатора української художньої літератури", О. Мазур "Перекладацький метод Анатолія Онишка", І. Одрехівської "Внесок професора В. Коптілова в історію українського перекладу та перекладознавства другої половини ХХ сторіччя", Н. Гриців "Творча особистість Василя Мисика як перекладача в контексті української культури ХХ сторіччя" тощо. У числі досліджень українських перекладачів й книжки "О. М. Фінкель – забутий теоретик українського перекладознавства", "Микола Лукаш: Моцарт українського перекладу", двотомник "Григорій Кочур. Література та переклад". Праця М. Стріхи "Український художній переклад: між літературою і націєтворенням" – панорамне дослідження творчих біографій перекладачів України від ХІХ сторіччя до сьогодення, яке доповнює погляд на історію вітчизняного перекладу крізь особистості майстрів, висвітлений М. Москаленком у роботах "Тисячоліття: Поетичний переклад України-Русі" та "Нариси з історії українського перекладу".

Інструментарій дослідження творчої особистості перекладача. Слід зазначити, що вищезгадані розвідки та сучасні книжки про перекладачів та переклад, а також збірки наукових статей у своєму жанровому розмаїтті містять набір **схем** та висвітлюють ряд **аспектів**, у межах яких сучасне перекладознавство вивчає творчу особистість перекладача. Зокрема, вони містять інтерв'ю

з перекладачами, спогади про перекладачів, надаються біографічні та бібліографічні довідки, робиться аналіз перекладацької діяльності майстрів, який реалізується в авторецензіях перекладів, огляді та систематизації перекладацької спадщини та перекладознавчої діяльності, а також подвижницької праці з вишколу нової когорти українських перекладачів, редакторської та критичної перекладацької праці, аналізуються окремі риси творчого методу, розглядаються окремі переклади у порівнянні з оригіналами, переклади з окремих авторів, мов, літератур, проводяться паралелі між рисами творчих методів митців, робляться спроби позиціонувати їх у міжнародному та українському перекладацькому контекстах, оцінити ступінь дослідженості перекладацької творчості окремих постатей (докладніше див. [4, с. 13–14]).

На перший погляд, питання вивчення творчих особистостей перекладачів представлене широко та багатогранно, та й контексти висвітлення різні: біографічний, бібліографічний, перекладознавчий, критичний, етнокультурний. Але, мабуть, за винятком О. Фінкеля, Г. Кочура, М. Лукаша, В. Коптілова, В. Мисика, А. Онишка, В. Річ та декількох інших перекладачів, жодну особистість не висвітлено всебічно, не надано повної характеристики творчому методу перекладача, з урахуванням контекстів національної культури, перекладацької традиції та життя і творчості перекладача, його вподобань у виборі матеріалу та роботі над перекладами, традиційних та новаторських рис перекладацького доробку, значення для української та світової культури.

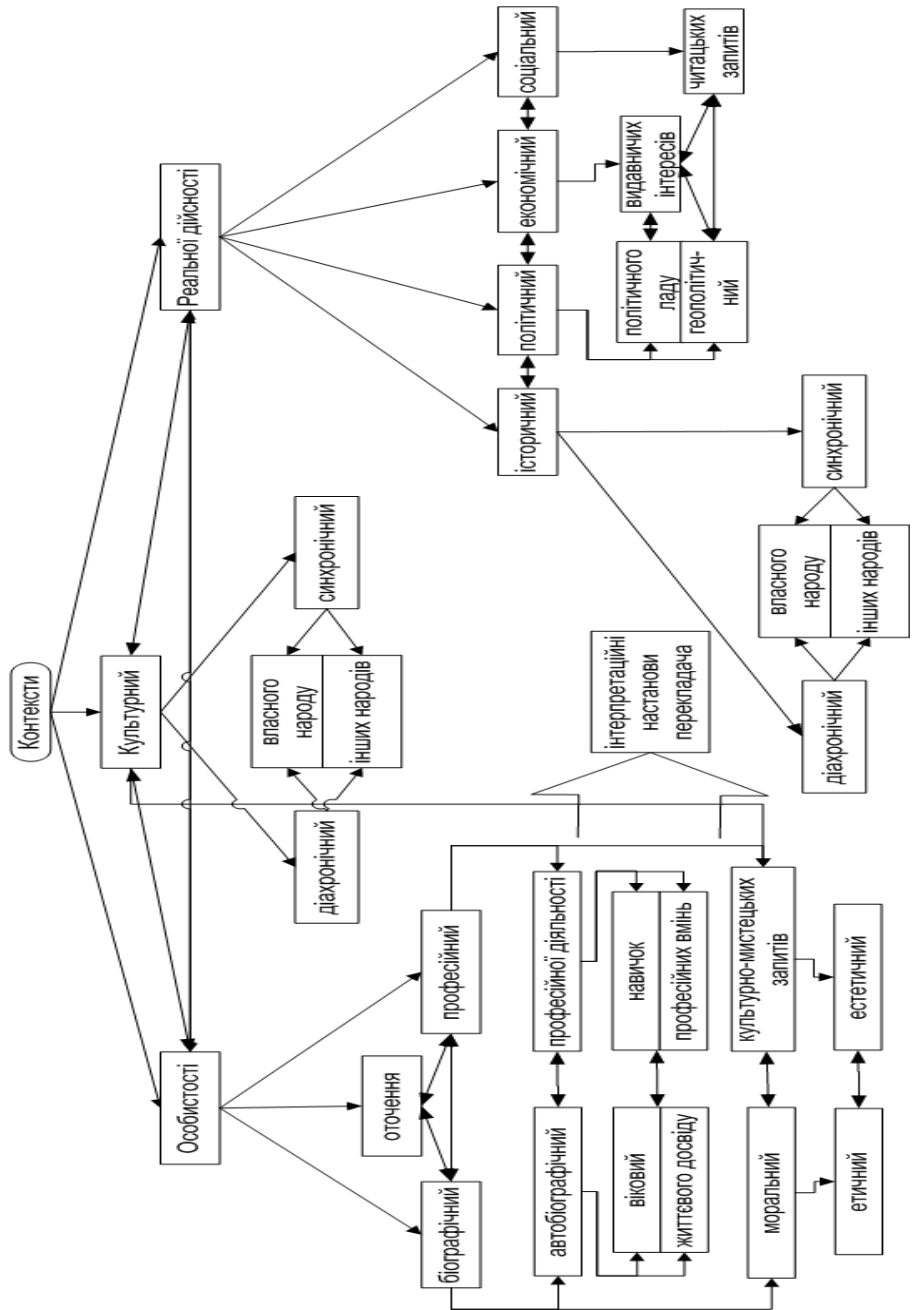
Між тим, дослідження творчої особистості перекладача поширює проблематику перекладознавства та вимагає розробки окремої методології. У пошуках ефективного арсеналу знярядь перекладознавство активно залучає надбання суміжних гуманітарних наук, доповнюючи її **специфічними** для себе **методами дослідження**. Зокрема, слідом за літературознавством, лінгвістикою та філософією воно активно вивчає питання художнього твору і особистості, реалізоване в перекладознавчому аспекті через порушення питань індивідуальності перекладача, стилю перекладача, взаємодії стилів автора і перекладача, художнього тексту і реальності, а також питання творчої особистості і контекстів реальності (докладніше див. [4, с. 15]).

Теорія контекстів як інструмент вивчення творчої особистості перекладача. Вивчення творчої особистості перекладача безвідносно до об'єктивних історичних, культурних, біографічних умов її функціонування носить схоластичний характер. Адже будь-який твір, переклад або література в цілому належать і “безкінечно входять до все нових соціальних, історичних і національних контекстів” і треба намагатися “розкрити природу художнього перекладу у наш час і в нашому суспільстві... і під різними кутами: особистим, професійним, віковим”, – так сформулювала головне завдання сучасного перекладознавства у царині художнього перекладу М. Новикова [5, с. 6]. Розкрити природу художнього перекладу через вивчення творчої особистості перекладача у стає можливим, зокрема, світлі теорії контекстів.

Відразу зазначмо, що маємо на увазі не лінгвістичне поняття “контекст” як “оточення певної мовної одиниці, умови й особливості вживання її в мовленні” або літературознавче – “відрізок тексту писемної чи усної мови з закінченою думкою, який дає змогу встановити значення окремого слова чи виразу, що входить до його складу” [3, с. 370]. Ми звертаємося до широкого **філософського** розуміння **контексту** як “середовища, в якому існує об'єкт” [6], те, що розглядається як ціле, яке зв'язує і пояснює які-небудь явища, факти і т. ін. У перекладознавчому прочитанні термін “**контекст**” означає *динамічну сукупність об'єктивних елементів реальної дійсності та суб'єктивних елементів творчої особистості перекладача, які впливають на процес перекладацької творчості та/або відображені в ній* (визначення наше – О. М.). Важливо окремо наголосити на **культурному контексті**, поза межами якого неможлива творчість особистості, надто перекладача, який вбирає в себе і трансформує в інтерпретаціях контексти як вітчизняної, так і іноземної культури.

Систему контекстів, релевантних для вивчення творчої особистості перекладача, можна умовно поділити на контексти особистості, реальної дійсності та культури, нероздільно пов'язані між собою (Мал. 1.1).

Мал. 1.1. Контексти вивчення творчої особистості перекладача

На **культурному контексті** як факторі, який впливає на перекладача і відбивається у його творчості, наголошували у своїх роботах численні теоретики перекладу (М. Новикова, О. Чередниченко, А. Содомора, М. Стріха, С. Баснет (S. Bassnett), Г. Баба (H. Bhabha), С. Б'юдік (S. Budick), Дж. Кліффорд (J. Clifford), А. Дінгвейні (A. Dingwaney), Е. Гол (E. Hall)). Зокрема, вони зазначали, що постаті митців та їх творчість, у тому числі переклади, слід розглядати на фоні світового літературного процесу, що, на думку Р. Курціуса [10], забезпечить цілісну картину сприйняття літератури, в тому числі перекладної, і допоможе позиціонувати культуру власного народу у відношенні до культур народів світу.

Складові культурного контексту досить різнобічні: **мистецька** (насамперед, літературна) **етнокультурологічна** (традиції та звичаї), **світоглядна** (переконання, оцінки та принципи), **релігійна** (релігії та вірування), **життєвого устрою**. Вони водночас є елементами творчої особистості перекладача. Ознаки цих контекстів, які, за О. Чередниченко, є “формою адаптації до географічного, кліматичного, історичного, соціального, релігійного середовища” відбиваються насамперед у мові перекладача, яка є “головним інструментом інтелектуального осмислення дійсності” [8, с. 11]. Мовними елементами – показниками культурного контексту, відображеними у тексті перекладу, є етноспецифічні лексичні одиниці: слова-символи, реалії, приказки, прислів'я, діалектизми, архаїзми тощо, які у своїй єдності створюють “концептуальну картину світу” [8, с. 10].

Окремою ланкою культурного, політичного та соціального контекстів є **контекст сучасної мовної ситуації**, досліджений О. Чередниченко [7], який впливає на національну та громадянську свідомість перекладача. В сучасних умовах глобалізації і, відповідно, тиску на українську мову з боку російської та англійської мов, а також двомовності на теренах нашої Батьківщини український художній переклад є засобом опору, показником національної та культурної своєрідності нашого народу, що на рівні текстів перекладів часто позначається рясним використанням національної лексики замість інтернаціональної, реабілітацією забутих питомих слів, значним розширенням синонімічних рядів у мові перекладних творів, зрештою, намаганням створити єдиний літературний стандарт задля підняття престижу української мови.

Контексти особистості перекладача. На думку багатьох вчених, будь-яка творчість, надто перекладацька, пов'язана з емпіричним пізнанням, з “вимірюванням” оригіналу за шкалою власного **життєвого досвіду** (Е.-А. Гут (E.-A. Gutt)), **творчих уподобань** (В. Коротич), **навичок та вмінь** (В. Вілз (W. Wills), М. Новикова). М. Новикова стверджує: “Майстерність – категорія особиста і особистісна” [5, с. 4]. У сучасних перекладознавців не виникає сумніву, що переклади художньої літератури мають відбиток творчої особистості перекладача, навіть якщо перекладач прагне самоусунення з тексту оригіналу. Адже **біографія** та **професійна діяльність** перекладача, а також **оточення**, яке формує перекладацьку особистість, безпосередньо впливають на відбір матеріалу для перекладу, а також визначають концепти інтерпретаційної настанови перекладача.

Інтерпретаційна настанова перекладача, вперше теоретично осмислена стосовно поезії М. Новиковою, – за визначенням психолога Ш. Чхарташвілі, цілісний динамічний стан особистості, який визначає все протікання діяльності даної людини [цит. за: 5, с. 85] – також є контекстом перекладацької діяльності, адже вона є обставиною, яка керує відбором, переробкою та сприйняттям і засвоєнням інформації. Стосовно перекладу це твердження цілком актуальне, адже під “інформацією” слід розуміти не тільки окремо узятий текст оригіналу, а усю рідну та інонаціональну культуру, словесність і історію, які впливають на творчу особистість перекладача. Тобто, саме інтерпретаційна настанова трансформує культурні контексти оригіналу у свідомості перекладача і перетворює їх на культурні контексти перекладу. Зрештою, цей контекст допомагає перекладачу зрозуміти **що і навіщо** він перекладає.

Слід також наголосити, що **літературний контекст** впливає на творчу особистість перекладача. Школи, течії та напрямки літературної та перекладацької творчості – це шляхи для усвідомлення певної реальності, невід'ємні від особистості митця, його світогляду, мистецьких вподобань. Обумовлюючи вибір матеріалу для перекладу, цей контекст, на думку Л. Коломієць, також багато в

чому визначає шляхи “створення нового поетичного тексту, спричинене спілкуванням перекладача з джерельним текстом і заряджене його перекладацькою інтерпретацією” [1, с. 520]. Літературний контекст є одним з вирішальних чинників реалізації творчого методу перекладача. Взаємопов’язаність культурних контекстів особистості і нації вдало пояснила М. Новикова: “За іменами бачити школу, за текстами – літературну традицію, в межах якої вони, ці тексти, тільки й можуть бути прочитані у всій змістовній і стилістичній повноті” [5, с. 23].

Контекст особистих **культурних запитів перекладача**, як правило, однаково реалізується у його власній та перекладацькій творчості. Він – ніщо інше, як внутрішня вибірковість. Цей контекст – визначальний для вибору матеріалів, близьких поетичному сприйняттю перекладача. Але близькість ця не егоцентрична, а діалогічна, обумовлена і вивірена широким **соціально-історичним та міжлітературним контекстом** двох культур [5, с. 13], а також **концептуально-естетичною спрямованістю і співвіднесеністю з епохою**, її соціальними, ідеологічними, політичними, економічними, психологічними, емоційними “конфліктами” [2, с. 6]. Те, що переклад робиться з ціллю суспільно-ідеологічного впливу, зауважили О. Фінкель [9, с. 229], пояснюючи проблему вибору матеріалу для перекладу, та В. Кухаренко: “художній текст можна розглядати як результат послідовності актів вибору, обумовлених цілою ланкою об’єктивних і суб’єктивних, особистісних факторів” [2, с. 5].

Контексти реальної дійсності також активно впливають на особистість перекладача та його творчість. По-перше, художній твір, в тому числі перекладний, не можна розглядати у відриві від **контексту історичної сучасності**, адже “художницька розмова завжди ведеться про “час” і про “себе”” [5, с. 10]. По-друге, розмова ведеться ще й “про нас”, бо “художнє повідомлення орієнтоване на суспільство в цілому” [2, с. 5], поезія не перекладається поза **соціальним контекстом**, адже вона прагне бути почутою. І переклад того чи іншого твору часто є відповіддю на **соціальне замовлення** суспільства у конкретний **історичний час** при певних **геополітичних та економічних умовах**. Надто на теренах України, де художній переклад часто заповнював вакуум висвітлення гострих соціальних та політичних тем, неможливих за радянських часів у національній літературі.

Існують також переклади, які обумовлені **контекстом соціально-історичної перспективи**. У них через художнє осмислення дійсності робляться прогнози розвитку суспільства, передбачається можливий історичний та духовний розвиток нації. Такими перекладами у свій час були переклади антиутопії, фантастики. Значний тиск на творчу особистість перекладача та його діяльність вчиняє і **контекст політичного устрою держави**. Історії вітчизняного перекладу відомі сотні випадків репресій проти українського творчої інтелігенції, більшість представників якої були не тільки письменниками, поетами, а й перекладачами, свідчення чому знаходимо у згадуваній вище антології “Розстріляне відродження”. Практика боротьби з інакодумцями через заборону писати і друкуватися одних перекладачів загартувала і спонукала писати нові “протестні” переклади, інших змушувала стишити голос, а чиясь перекладацька муза і зовсім змовкла.

На жаль, на процес перекладу взагалі і творчості окремих перекладачів зокрема впливають і такі, здавалося б, далекі від мистецьких контексти, як, наприклад, **ринкових відносин**. Він, у свою чергу, обумовлений не тільки і не скільки реальним попитом читачів або нагальними потребами сучасної науки, а кон’юнктурними міркуваннями видавництва. Звідси – стихійність замовлень перекладів, потрапляння у творчий доробок перекладача творів “випадкових”, які інколи не синхронізуються з контекстом його естетичних запитів, перебувають поза межами його творчого методу. А відтак – страждає якість перекладів. Як зауважив Ю. Ярмиш, “переклади, поставлені на конвеєр, відразу захворюють на баналізацію” [цит. за: 5, с. 20]. І навпаки: твори, які вписуються у контекст соціальних запитів та творчих вподобань інтерпретатора, часто залишаються невідомими читачу.

Отже, контекст у перекладознавчому розумінні явище складне й багатогранне. Сучасне перекладознавство володіє широким інструментарієм дослідження творчої особистості перекладача, який можна систематизувати на основі

теорії контекстів: 1) біографічний контекст особистості (інтерв'ю та статті-спогоди, біографічні довідки); 2) контекст професійної діяльності: аналіз перекладацької діяльності майстрів (авторецензії перекладів, бібліографічні довідки, систематизація перекладацької спадщини), аналіз перекладознавчої діяльності (епістолярію), праці з вишколу перекладачів-послідовників, редакторсько-критичної праці, оцінювання дослідженості перекладацької творчості окремих постатей; 3) крізь контекст інтерпретаційної настанови перекладача аналізуються окремі риси творчого методу, переклади в порівнянні з оригіналами з окремих авторів, мов, літератур, проводяться паралелі між творчими методами; 4) у межах культурологічного контексту робляться спроби позиціонувати митців у міжнародному та українському перекладі.

Крім того, творчість перекладача обумовлюють контексти реальності (культури, літератури, часу, політичної ситуації) і контексти культурних запитів (насамперед, літературних: речі, обумовлені історичною реальністю, але відсутні у даний час у певній культурі), контекст оточення (родина, вчителі), контекст життя (біографія), контекст особистісних запитів (прагнення, вподобання, власна творчість). Вивчення усіх вищезгаданих контекстів, зважаючи на час створення перекладу, належність митця до певної перекладацької традиції та інші об'єктивні фактори, що входять до інструментарію теорії контекстів, допоможе зрозуміти творчу особистість перекладача, глибше сягнути секретів його творчого методу.

Література

1. Коломієць Л. В. Концептуально-методологічні засади сучасного українського поетичного перекладу : монографія / Лада Коломієць. – К. : ВПЦ Київський університет, 2004. – 522 с. – Бібліогр. : С. 479–518.
2. Кухаренко В. А. Інтерпретація тексту : учеб. [для студ. філол. спец.] / В. А. Кухаренко. – 4-е изд., испр. – Одесса : Латстар, 2006. – 292 с.
3. Літературознавчий словник-довідник / [ред.: Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів, В. І. Теремко] – Вид. 2, випр. і доп. – К. : Академія, 2007. – 752 с.
4. Мазур О. В. Перекладацький метод Анатолія Онишка / дис... канд. філол. наук : 10.02.16 "Перекладознавство" / О. В. Мазур / КНУ ім. Т. Шевченка. – Київ, 2011. – 279 с. – Бібліогр. : С. 186–230.
5. Новикова М. А. Прекрасен наш союз. Література – переводчик – жизнь / М. А. Новикова. – К. : Рад. письменник, 1986. – 225 с.
6. Філософський енциклопедичний словник [уклад. В. І. Шинкарук та ін.]. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.
7. Чередниченко О. І. Переклад – важлива сфера функціонування і розвитку української мови / О. І. Чередниченко // ТПП. – 1990. – Вип. 17. – С. 18–26.
8. Чередниченко О. Про мову і переклад [Текст] / О. Чередниченко. – К. : Либідь, 2007. – 248 с.
9. Черноватий Л. М. О. М. Фінкель – забутий теоретик українського перекладознавства: [зб. вибр. праць] / [за ред. Л. М. Черноватого та В. І. Карабана]. – Вінниця : Нова книга, 2007. – 440 с.
10. Curtius E. Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter / E. Curtius. – Bern, 1954. – 708 p.